

Lunds universitet
Avdelningen för Socialantropologi
SAN 503, vårterminen 2007
Författare: Joakim Lind
Handledare: Johnny Persson

”Att skriva livet är en annan historia”

Att förstå och hantera inkonsekvens, diskrepans och
levande metaforer i en levnadsteckning



Detta är inte min farmor

Abstracts

In the pilot study for a biography, some of the methodological and/or theoretical problems facing the anthropologist and biographer are discussed.

The empirical section is based on a number of interviews I made with my grandmother over the period 1995-2001. I have come across inconsistencies in the material when rendering a historical event. Furthermore, the material makes me reflect on how the biographer or anthropologist is able to handle or interpret that she and the subject/informant has a different attitude to metaphors and how the metaphors can change over time, space and interpretation.

The essay begins with a summary review of some of the central social and behavioural scientific theories that can be related to the individual and the biography.

There then follows an in-depth discussion based on Paul Ricœur's philosophy that says that your identity is created in relation to how you look at your history and future at the present time. Identities are created in an interaction between the field we are currently in, the cultural capital that includes gestures, mannerisms, symbols, our language and the area of interpretation the field allows in the culture. Consequently, the biography is also a representation that is created in time and space and between the subject and the person rendering the subject.

The biography or ethnography is transient and is of necessity a historiography.

Ricœur talks about the living metaphor. *A metaphor created in each moment*. Basic values are often rendered metaphorically. When someone talks about and refers to a metaphor whose interpretation has changed over time, the interpretation is influenced partly by how the subject understands the metaphor both today and historically. But it is also influenced by how the subject or the informant thinks that the biographer perceives the metaphor.

The historiography or biography will therefore express something about the person and the context that it is written in, but as long as the biographer or ethnographer is clear about this, it should not represent any problem.

Inconsistencies and living metaphors are a reality wherever there is human life.

Key words: Bachelor Thesis, anthropology, philosophical anthropology, historiography, ethnography, biography, life history, identity, Paul Ricœur, representation, living metaphor, inconsistency.

Innehållsförteckning

ABSTRACTS	2
1. INLEDNING	4
PROBLEMFORMULERING, SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR.....	5
METOD.....	6
TEORI.....	6
KÄLLOR	7
DISPOSITION	7
OM LEVNADSTECKNING OCH BIOGRAFI – MED LIVET SOM INSATS	7
KOMMENTAR TILL BEGREPPEN BIOGRAFI OCH LEVNADSTECKNING	9
2. LEVNADSTECKNINGENS ANTROPOLOGI.....	10
SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA TEORIER	10
INDIVID OCH LEVNADSTECKNING INOM ANTROPOLOGI	12
METODOLOGISKA IMPLIKATIONER.....	15
3. ATT REPRESENTERA DET FÖRFLUTNA	16
4. FÖRFLUTENHETS NÄRVARO – EN DISKUSSION	21
REFLEKTION KRING INKONSEKVENSI I EN LEVNADSBERÄTTELSE.....	21
HUR LEVANDE METAFORER PÅVERKAR LEVNADSTECKNINGEN	26
5. AVSLUTANDE KOMMENTARER.....	29
KÄLLOR	30
INGA-BRITTA ANDERSSONS HISTORISKA FÄLT	32

När vi griper oss verket an och börjar göra det vi förberedde, då kommer denna handling inte vara i framtiden utan i nuet.
(Augustinus 1990:279)

When Narcissus died the pool of his pleasure changed from a cup of sweet waters into a cup of salt tears [...]
'But was Narcissus beautiful?' said the pool.
'Who should know that better than you?' answered the Oreads. 'Us did he ever pass by, but you he sought for, and would lie on your banks and look down at you, and in the mirror of your waters he would mirror his own beauty.'
And the pool answered, 'But I loved Narcissus because, as he lay on my banks and looked down at me, in the mirror of his eyes I saw ever my own beauty mirrored.'
(Oscar Wilde, The Discipline)

1. Inledning

Uppsatsens problemformulering har sitt ursprung i ett antal intervjuer jag genomförde med min farmor Inga-Britta Andersson vid ett tiotal tillfällen med början den 21 oktober 1995 till det sista inspelade samtalet den 24 februari 2003. Det resulterade i drygt tio timmars inspelade intervjuer.

Farmor dog i augusti 2006. De senaste åren har jag tänkt på min farmor och att jag skulle vilja teckna hennes liv, men det är först nu, efter hennes död, som det känns aktuellt för mig att hantera intervjumaterialet.

Mina funderingar kring levnadsteckningen har gett upphov till en rad metodologiska och teoretiska frågor kring tecknandet av ett liv. *Den kanske mest centrala frågan inför levnadsteckningen är; Hur ger jag en levnadsteckning som på ett rättvisande sätt kan förmedla bilden av min farmor? Vad kan man säga om en annan människas karaktärsdrag? Mark Twain sa så här om den omöjliga biografien:*

Biographies are but the clothes and buttons of the man – the biography of the man himself cannot be written.

Om jag bygger levnadsteckningen på intervjuer hur vet jag då att personen ger en rättvis eller korrekt bild av sig själv? Och vidare, hur kan jag veta om jag som levnadstecknare förstår bilden på rätt sätt? Finns det något rätt?

Inför att göra en levnadsteckning av min farmor har jag ställts inför flera problem och frågeställningar som jag har att lösa och eller ta ställning till.

Det finns en lång rad frågor levnadstecknaren eller antropologen får ställa sig i mötet med ett subjekt. För att visa på hur centrala frågeställningarna är även för antropologin går det bra att byta ut levnadstecknaren, biografen eller historikern till antropologen. Motsvarande frågor finns även i mötet med en medlem i en främmande kultur. Hur ger antropologen ett personporträtt störst rättvisa? Vilka dokument och fragment ska antropologen välja och hur ska dessa viktas? Vilka mönster, strukturer och sammanhang är centrala när antropologen ska teckna ett människoliv? Vilka filter finns mellan antropologen och hennes informanter? Hur påverkar antropologen sammanhangen? Hur kan antropologen bli medveten om vilka mönster och strukturer som påverkar hennes bild och subjektets världsuppfattning? Hur och på vilket sätt tolkar antropologen det hon hör, läser och förhåller sig till? Kan antropologen förhålla sig till

och förstå begrepp och värderingar som subjektet gör? Om inte, hur kan hon då beskriva subjektets värld? Vad betyder detta för slutresultatet – levnadsteckningen, etnografen, historiografen. (Notera att jag genomgående använder *hon* synonymt med *människan*.)

Dessa frågor kräver belysning alternativt att biografen bestämmer hur hon ska hantera dem. Den skönlitterära levnadstecknaren som inte har vetenskapliga krav kan själv välja utifrån vad hon vill få fram av personen i berättelsen.

Problemformulering, syfte och frågeställningar

För den här uppsatsen har jag valt tre problem som jag konfronterats med inför levnadsteckningen av min farmor.

Den första problemformuleringen är mer generell och avser hur jag epistemologiskt kan förhålla mig till, hantera och analysera underlag inför en levnadsteckning. För att söka svar på denna första fråga kommer jag först göra en översiktlig genomgång av några av de, som jag uppfattar, mest intressanta teoretikerna som belyst identitet och metoder för levnadsteckning. Jag kommer också göra en kortare presentation kring aktuella antropologiska teorier och metoder för levnadsteckning – life history.

De andra problemen är mer specifika och utgår från iakttagelser jag gjort när jag lyssnat och läst igenom intervjuerna med farmor.

Den första av dessa som utgår från empirin utgår från två versioner av samma händelse som min farmor gav vid olika tillfällen 1995 respektive 2001. Händelsen hon återger handlar om när hon mötte sin blivande man (min farfar) en sommarkväll på Vaddö, norr om Stockholm, i mitten av 1930-talet. Vad har hänt med versionerna under dessa år. Det intressanta är att de två versionerna förlägger ansvaret för en avgörande händelse i formandet av farmors liv på olika personer. I den första är det farmor som får ansvar för att mötet blev av och i den andra versionen är det väninnan. De två versionerna reser flera frågor. Varför ger farmor två olika versioner? Vad har hänt med versionerna och farmor under de sex åren? Hur hanterar levnadstecknaren liknande situationer? Vilken betydelse får detta?

Det andra är teoretiskt och metodologiskt och handlar om skillnader i rum och tid mellan farmor och mig. Hur jag ska tolka dessa skillnader och vidare hanterar och överför dessa i levnadsteckningen. Är det relevant att göra en levnadsteckning och karaktärsbeskrivning av en person från början av 1900-talet utifrån de värderingar och centralbegrepp vi har idag? Värdeord och begrepp som är centrala i vårt samhälle idag men som jag förstår av intervjuerna inte var lika centrala när farmor växte upp.

Syftet med uppsatsen är att föra en antropologisk diskussion kring levnadsteckningen som format från ett teoretiskt och metodologiskt perspektiv. Målsättningen är att föra en diskussion som har relevans för mig och andra inför arbetet med en levnadsteckning och att försöka ta reda på vilka konsekvenser detta kan ha för antropologens arbete.

De frågor jag belyser är:

1. Vilka teorier och modeller finns för hur levnadstecknaren och antropologen kan förstå och hantera levnadsteckningens roll i det antropologiska arbetet?

De senare avsnitten kommer att utgå från två exempel hämtade från min empiri. Dessa frågor blir mer avgränsade och omfattar följande punkter.

2. Hur kan antropologen förstå och hantera en individs inkonsekvens och diskrepans inför levnadsteckningen?
3. Hur och på vilka sätt kan antropologen förstå och tolka att samma person ger två versioner av en och samma händelse?
4. Hur kan forskaren förstå och hantera skillnader i värdegrunden mellan sig och subjektet?
5. Hur förhåller sig subjektet till olika värdegrunder hos sig själv? Vad gör det med självbilden?

Metod

Uppsatsens frågeställningar har uppkommit inför arbetet med en levnadsteckning om min farmors liv. Metoden blir att reflektera kring två empiriska exempel hämtade från intervjuerna med farmor utifrån antropologiska och filosofiska diskussioner som hämtats från litteratur. Målsättningen är att genom diskussionen nå en klarare bild av hur jag kan hantera och förhålla mig till inkonsekvens och förändrade kontexter och metaforer i levnadsteckningen. Utifrån detta söker jag svar på hur jag skall förhålla mig till dessa frågeställningar inför levnadstecknandet.

Teori

Den teoretiska diskussionen baserar sig företrädesvis på postmoderna diskussioner där skildrandet av den eller de andra inte minst handlar om en kritisk analys och konfrontation av forskarens eller forskarens kultur.

Hela den teoretiska diskussionen förs i närhet till Paul Ricœurs filosofi som den kommer ut i hans avslutande större epos "Minne, historia, glömska" (2005). Att jag valt Paul Ricœur och den boken är ingen slump. Paul Ricœurs filosofi beskrivs bland annat som antropologisk och historisk filosofi. I hans diskussioner ser jag med klarhet att både biografens och etnografens arbete går hand i hand med historiografen.

Oavsett om jag börjat i kulturalistiska eller individualistiska teorier har jag oundvikligen landat i Paul Ricœurs filosofiska diskussion.

På bokens drygt 600 sidor för han intressanta om än svårtillgängliga diskussioner om minne, historia och glömska och hur forskaren – historikern, antropologen eller vem det nu är – kan förhålla sig till det historiska materialet. Hans belästheter är imponerande och referenserna omfattar exempelvis Platon, Aristoteles, Augustinus, Descartes, Kant, Nietzsche, Husserl, Sartre och Foucault. Men även inom antropologin och sociologin välbekanta namn som Malinowski, Lévi-Strauss, Le Roy Ladurie, Auguste Comte, Norbert Elias, Evans-Pritchard, Mary Douglas, Durkheim, Bourdieu och Clifford Geertz.

På så sätt kan boken också fungera som ett uppslagsverk för hur dessa personer tänkt och resonerat kring minne, historia och glömska - åtminstone ur Paul Ricœurs tolkning.

Paul Ricœur försöker inte ge svar på alla frågor – det är inga grand theories han lanserar. Han för en mycket lågmäld diskussion genom hela boken vilket bitvis gör det svårt att få grepp om vad han egentligen menar. Som Bengt Kristensson skriver i

förordet till en annan Ricœurbok "Från text till handling" tar Ricœur inte heller den lättaste vägen när han ska argumentera med andra teoretiker. (Kristenssons förord i Ricœur 1988:12ff)

De svar jag kan få av Ricœur handlar snarare om vilken respekt som krävs vid hanterandet av ett historiskt eller antropologiskt material. Utifrån Ricœurs diskussioner får jag modeller för hur jag kan förhålla mig till materialet och mig själv i detta och det är mer än tillräckligt för mig.

Källor

Källorna består av litteratur, bland annat aktuell antropologisk individ- och levnadsteckningsteori (life history theory) och Paul Ricœurs böcker "Minne, historia, glömska" och "Från text till handling". Det empiriska underlaget utgår från intervjumaterial med farmor under perioden 1995-2001.

Disposition

Inleder med en kortare passage om de olika formaten för levnadsteckningen – från skönlitteraturens biografier till de epistemologiska levnadsteckningarna och etnografierna inom exempelvis antropologi - status generellt och inom forskningen i synnerhet. Vilka format finns och vilka är svårigheterna?

Därefter följer ett problematiserande teoretiskt och metodologiskt avsnitt för att sätta in levnadsteckningen i den samhälls- och humanvetenskapliga diskursen i allmänhet och den antropologiska i synnerhet.

Vidare följer en genomgång av och diskussion kring Paul Ricœurs filosofi i "Minne, historia, glömska" och hur denna kan användas för att förklara inkonsekvens och diskrepans.

Det inledande empiriska avsnittet behandlar de två versionerna som farmor ger av samma händelse. Det följs av en teoretisk diskussion av problemet, hur man kan förhålla sig till det och vilka konsekvenser det får för levnadstecknandet.

Det andra empiriska inslaget handlar om hur farmor och jag använder olika begrepp, i detta fall kring lycka och självförverkligande och vilka konsekvenser det ger för levnadstecknaren. Det följs av en teoretisk diskussion av problemet, hur man kan förhålla sig till det och vilka konsekvenser det får för levnadstecknandet. Diskussionen utgår bland annat från den levande metaforen.

Om levnadsteckning och biografi – med livet som insats

Gränsen mellan den fiktiva biografien och den biografi som utgår från en människa som existerar eller har existerat är diffus. Någonstans utgår all skönlitteratur från mer eller mindre självupplevda erfarenheter. I många fall är det bara namnen på personer och platser som har bytts ut och personer som lever nära författaren kan sannolikt känna igen de sammanhang hon skrivit om.

Det finns olika slags biografier. Biografien kan skrivas poetiskt och eller fiktivt. Den vanligaste biografiformen är sannolikt just den skönlitterära formen där en författare ger sin berättelse om en person. För att göra historien till läsvänlig skönlitteratur får

berättelsen anpassas till vissa målsättningar. Författaren som skriver en skönlitterär biografi behöver inte tänka på fakta och hur det egentligen var. Många gånger blir litteraturen mer intressant och spännande om författaren gör personen som en förlängning av sin egen person.

Biografier kan vara kontroversiella. Irakkrigets nordiska korrespondent Åsne Seierstad skriver om bokhandlaren i Kabul (Seierstad 2003). Bokhandlaren Shah Mohammad Rais som inte beskrivs på något smickrade sätt i boken hotade med att stämma Seierstad men han drog tillbaka kravet och hotade istället med att skriva en egen biografi om Seierstad! Det kan vara så att biografien har större effekt än juridiska påföljder.

Förra året ledde Alexander Ahndorils bok "Regissören" som handlade om Ingmar Bergman till en häftig diskussion. Boken utgår kring tiden vid inspelningen av "Nattvardsgästerna" 1962 och beskriver bland annat intima scener mellan Ingmar och Käbi Laretei. Ingmar Bergman kommenterade boken "Jag tycker den är tråkig och totalt ointressant. Och dessutom en förolämpning och en förödmjukelse" (DN 2006-09-15 Ny roman upprör Ingmar Bergman). Ahndoril svarar:

det irrelevant vad han tycker eftersom det är en fiktiv roman där jag skildrar min Bergman. Alla har en egen relation till honom [...] Jag vill visa att all fiktion i viss mån är biografisk och att all biografi i viss mån är fiktiv. Det första steget till romanen var när jag upptäckte motstridigheter i den fakta som finns, förklarar han och nämner Bergmans memoarer, hans pappas levnadsteckningar, mammans dagböcker, Käbi Lareteis självbiografiska texter samt Vilgot Sjömans reportagebok från den tiden.

(Dagens Nyheter 2006-09-15)

Ett annat exempel är Per Gunnar Evanders självbiografiska romaner "I min ungdom speglade jag mig ofta" och "Anmärkningar om saknaden" (Evander 2002 och 2005). Böckerna utgår från självbiografiskt material och behandlar Per Gunnar Evanders relation till sin dotter Andrea som dog vid 16 års ålder. Han beskriver en kärleksfull relation medan hans andra dotter Carin går till häftigt angrepp i en debattartikel i DN:

Per Gunnar Evander må skriva vad han vill i sina böcker, men när han använder Andreas riktiga namn och skriver om historien till sin fördel på hennes bekostnad går det för långt. Det är förnedrande och kränkande. Det värsta av allt är att Andrea inte kan försvara sig, jag måste tala för henne nu.

Kanske finns det någonstans ett samvete och en ånger, som driver honom att uppfinna sin falska verklighet för att kunna leva.

Jag tänker inte låta någon vanhedra min älskade syster.

(Dagens Nyheter 2005-12-04)

Per Gunnar Evander försvarar sig bland annat med att "varje människa har rätt till sin egen sanning". (SVT Babel 2006-03-14)

Jonas Thente i Dagens Nyheter kommenterar pappa Evanders utspel i teveprogrammet Babel med:

Så är det ju inte. I alla fall måste man ta konsekvenserna av den sanning man skapar sig. Sekunden efter det att författaren i Babel förnöjt och hänfullt konstaterat att dottern Carins artikel minsann har bättrat på upplagan - då nästan hör man hur hans omhuldade sanning drar efter andan och önskar sig någon helt annanstans. Där dör en far, och för många också en författare.

(Dagens Nyheter 2006-03-15)

Vi förstår med dessa få exempel att biografiskt material är sprängstoff och det räcker inte med att döpa om sin biografi till roman för att ta udden av en kontrovers.

Inom vetenskaperna har biografien de senaste decennierna haft ett lågt anseende säger Ronny Ambjörnsson, Pär Ringby och Sune Åkerman i inledningen till antologin "Att skriva människan". Det finns flera orsaker till att biografien haft lågt anseende inom vetenskaperna. En är att samhälls- och beteendevetenskaper varit sysselsatta med sociala och ideologiska problem. Individerna har enligt dem inte framställts som de egentliga bärarna av kulturen utan snarare som representanter för "klass, skikt och ideologier". Samhälls- och beteendevetenskaperna har varit sysselsatta med att studera övergripande strukturer, funktioner och sammanhang. (Ambjörnsson et al 1997:8)

En annan orsak är att biografien är ett svårt format eftersom det inte finns en sann bild av en människa. Det är lätt att hemfalla till hjälteporträtt eller så kallad hagiografi, det vill säga skriva om personen som om man skriver om ett helgon.

Nekrologer kan fungera som tydliga illustrationer för ett slags hagiografier. Vill man skapa martyrer och ikoner räcker inte den verkliga människan till. Personbeskrivningar som sammanfattar personer på ett genomgående ljusstätt och där det inte finns några större utrymmen för en persons svagare eller mörkare sidor. Nekrologerna är lögnar enligt Harry Schein. Schein beskriver nekrologerna så här:

De flesta [nekrologer] skrivs om män. Man anger var och när de föddes och namnen på deras efterlevande, det vill säga frun och barnen, dock inte älskarinnor och vänner. Och man redovisar deras karriär, utförligast om de dog på jobbet, ganska detaljerat om de dog kort efter pensioneringen, kortfattat om de levde länge. Vem bryr sig om en person som för 30 år sedan varit facklig ordförande eller advokat eller chef för ett företag som kanske inte längre existerar?

/.../nekrologer tål inte sanningen. Man får inte skriva om den dödes misslyckanden, om hans sexualliv, hans lögnaktighet, hans girighet, hans bitterhet, hans otillfredsställda längtan, allt som även en nära vän kan ha.
(Harry Schein, Dagens Nyheter, 2006-02-14)

Kommentar till begreppen biografi och levnadsteckning

För att bättre förstå vår situation i dagsläget har vi att hantera varifrån vi kommer. Här borde biografien och levnadsteckningen komma till nytta. Att dess anseende är lågt vetenskapligt måste bero på dess skapare och också mottagarens status, brist på förståelse och tålamod. I en intervju i Svenska Dagbladet 2002 med författaren Carl-Johan Vallgren säger han "Om Dostojevskij skulle lämna in Bröderna Karamazov till ett förlag idag skulle han förmodligen bli refuserad med uppmaningen att stryka ner manuset till en tredjedel" (Svenska Dagbladet 2002-06-25).

Det är ju inte ofta vi använder riktiga benämningar, oftare använder vi oriktiga, men vi blir ändå förstådda.
(Augustinus 1990:281)

Levnadsteckning används till vardags synonymt med biografi. I uppsatsen kommer jag dock undvika att använda begreppet biografi då detta kan associeras med det skönlitterära formatet.

I engelskan används begreppet *life history* eller *life story* för att beteckna den genre som handlar om att gestalta eller skapa sammanhang åt en individs liv. En direkt översättning till svenska blir *livshistoria* eller *livsberättelse*. I uppsatsen använder jag företrädesvis det vanligare svenska ordet *levnadsteckning*. Levnadsteckning är ett sämre begrepp än livshistoria eftersom det samtidigt omfattar aktiviteten att teckna en livshistoria. De engelska begreppen knyter an i en tidigare fas, nämligen produktionen av livsberättelsen. Den tecknade (i bemärkelsen nedskrivna) historien är inte den samma som den uttalade. I uppsatsen kommer jag dock att använda levnadsteckning som generellt begrepp som motsvarar engelskans *life history/story*. I de fall jag avser den producerade, upplevda, tänkta, artikulerade eller nedtecknade levnadsteckningen söker jag förtydliga detta.

2. Levnadsteckningens antropologi

Inom antropologin har levnadsteckningen eller livshistoria som format och metod varit omdiskuterat. Eftersom det finns exempel på kulturer där individen antingen betraktas som oväsentlig eller obefintlig skulle en levnadsteckning utifrån en individ i en sådan kontext vara, om inte omöjlig, så ett tydligt exempel på hur antropologen använder etnocentriska modeller för att förstå ett annat samhälle eller som i detta fallet en individ i ett annat samhälle. Enligt C. Linde finns det åtskilliga exempel på kulturer där medlemmarna inte betraktar sig såsom besitta en "livshistoria". Deras självuppfattning är en oskiljbar del av kulturen eller samhället. När de talar om det vi kallar *sig själv* talar de samtidigt om samhället (Linde 1993:11).

Detta avsnitt inleds med en längre översiktlig genomgång av den samhälls- och humanvetenskapernas teoretiska och metodologiska perspektiv på individen och levnadsteckningen som format. Den avslutande delen går huvudsakligen in på Ricœur som är den filosof som närmast sig problematiken med att representera det förflutna på ett för mig intressant och övertygande sätt.

Samhällsvetenskapliga teorier

För att tolka och analysera etnografiskt material eller som i detta fall underlag till en levnadsteckning utgår antropologen från teoretiska och metodologiska modeller. Dessa skiljer sig åt beroende på vilken världsuppfattning antropologen har eller vilka syften antropologen har med sin analys.

Vilka mönster ser antropologen? Hur väljer hon att tolka dessa och vilken är relationen till subjektet/informanten? Hur hon ser på individen, den enskilda människan, fältet, subjektet och kulturen. Människan i relation till den egna kulturen och det globala samhället beror på individens bakgrund och historia men också vilka teoretiska modeller hon använder.

Teorier inom antropologin befinner sig liksom inom övriga samhälls- och humanistiska vetenskaper i minst tre läger. Om än med delade tomtgränser. En ytterlighet är de som betraktar yttre faktorer som de avgörande inslagen till varför vi blir till de vi är och även sätter gränserna för vårt tänkande. Claude Lévi-Strauss som bland annat ligger bakom den totemiska operatörn företräder denna hållning.

Den andra ytterligheten betraktar individen som avgörande i skapandet av kulturen. Den tredje hållningen är den vanligaste där subjektet samspelar med kulturen och där subjektet påverkar och utvecklar kulturen. En kultur som samtidigt sätter gränser och

ger sammanhang som är nödvändiga för individen att förhålla sig till. Men det är värt att poängtera att gränserna är diffusa och det är få som helt underkänner individen eller för den delen kulturen som vittne.

En sammanfattning av några av de centrala teorierna som kan kopplas till identitetsbegreppet börjar med det kanske vanligaste namnet för personlighetstolkningar – Freud. Psykoanalytiska modeller har de senaste hundra åren haft ett stort inflytande på hur västerländska identiteter och även samhällen har tolkats och analyserats. De har handlat om hur samspelet mellan ego, superego och id medvetet och omedvetet formar individen. Levnadstecknaren har kanske överbetonat mönster från subjektets barndom och hennes relation till sina föräldrar och sökt blint efter sexuella drivkrafter i människans liv. Med tanke på den psykoanalytiska terapins betydelse i västerlandet är det rimligt att anta att dessa förklaringsmodeller har legitimitet och mycket väl kan fungera som en teoretisk modell för vissa levnadsteckningar och med vissa syften - åtminstone i vår del av världen. Freud själv argumenterade för att de psykoanalytiska modellerna var universella (Freud 2000). Freud företräder den psykoanalytiska skolan som säger att det finns vissa mönster som går igen i varje individ. Ur det perspektivet är individen underkastad roll som finns nedärvda i vårt psyke och som kan utgå från sexualitet eller exempelvis vissa roller.

Freuds psykoanalytiska modell fungerar väl för att kommentera och sätta perspektiv på vissa utvecklingsfaser, åtminstone i västvärlden, men de flesta är överens om att modellen inte räcker för att analysera hela människan i sin sociala miljö.

Antropologerna behöver också teorier som kan användas när de tittar på hela samhället inte bara individen. Dessutom bör teorierna kunna användas universellt och förklara sammanhang i flera olika kulturer – oavsett om det är relevant att prata om identiteter eller inte. De psykoanalytiska modellerna kan däremot användas för att analysera den västerländska antropologens möte med den Andra.

Michel Foucault uttryckte sin kritik mot det individualistiska synsättet eller rent av det freudianska synsättet på följande sätt:

Vi är faktiskt den enda civilisation som finns, där utbildade personer får betalt för att höra vem som helst anförtro sig om sitt könsliv. Som om lusten att tala om det, och den fördel man hoppas på, vida hade överskridit lyssnandets möjligheter, har en del bjudit ut sina öron mot hyra.
(Foucault 2002)

För de klassiska strukturalisterna var levnadsteckningar antingen ointressanta per se eller ointressanta därför att de saknade epistemologisk grund. Dessa tidiga strukturalister tittade istället på kultureernas strukturer; hierarkier, språk, produktionsförhållanden, myter. Det var dessa som samhällsvetaren skulle avslöja och lyfta fram i sitt möte med ett samhälle. Individen var underordnad strukturen. Hårddraget var individen en marionett åt strukturen.

Den enda biografiska metod som litteraturvetaren och strukturalisten Roland Barthes kunde acceptera var samlandet av ”biografem” – vilket Barthes menade var helt ointressant. Det vill säga de fragment personen efterlämnar sig i form av exempelvis arbetsanteckningar, dagboksanteckningar, kvitton. (Ambjörnsson et al 1997)

Jag uppfattar att Barthes menade att när ”biografem” börjar sammanställas, organiseras och systematiseras materialet så har levnadstecknaren gjort detta utifrån sina strukturer och sin förståelse. Den helhet som levnadstecknaren gör av individen i levnadsteckningen kommer sedan göra det svårare eller omöjligt för andra att förstå biografem utifrån andra strukturer. På så sätt blir det levnadstecknaren som ”bestämmer meningen” med subjektets liv och på så sätt förlorar teckningen sin epistemologiska grund.

Paul Ricœur sammanfattar och kommenterar Barthes hållning i ”Minne, historia, glömska”:

Illusionen består i att den förmodat yttre referenten, grundreferenten, det vill säga tiden för *res gestae* [bedrifterna], hypostaseras på bekostnad av signifién, det vill säga mening som historikern ger åt de fakta han för fram.

[...]

Denna sammansmältning av referenten och signifién till förmån för referenten ger upphov till den verklighetseffekt varigenom referenten, som i det fördolda förvandlats till kryptosignifié, ensam får stå för ”det har hänt”.

(Ricœur 2005:319)

En som till skillnad från strukturalisterna talade med individen som utgångspunkt var den tidiga Jean-Paul Sartre. I hans existentialism var människan i grunden fri – hon kännetecknades av sin frihet. Sartre var medveten om de ramar - konventioner och strukturer – som begränsar människan – och som gjorde henne till ett ”vara-för-sig”. Men Sartre menade att levnadsteckningen var väsentlig för att skaffa sig förståelse av samhället. Samhället kan vi studera i individernas relationer.

blicken får mig alltså mina möjligheters död att känna på en annans frihet; denna död förverkligas blott i hjärtat av den friheten, och jag är ett mig, oåtkomlig för mig själv och ändå mig själv, kastad och utelämnad i famnen på den andres frihet.

(Sartre 1943:177)

När Sartre skrev sina avgörande existentialistiska bidrag ”Egots Transcendens” (1933) och ”Varat och Intet” (1943) var han fortfarande ung. Han överger så småningom existentialismen till förmån för marxismen. Rättare sagt försöker han gifta ihop filosofierna. Spontant kan det tyckas intressant att en filosofi till fria individens försvar ska förena sig med en deterministisk historietvecklingsfilosofi.

Individ och levnadsteckning inom antropologi

Inom antropologin pågår sedan minst tre decennier en diskussion om ämnet ur perspektiv som exempelvis handlade om ämnet politiska implikationer, hur könsroller betraktas och hanteras och vad antropologen över huvud taget kan säga om en annan kultur. Från 1970-talet har kritiken handlat om vems glasögon antropologen har i sitt möte med den främmande kulturen. Historiskt sett hade antropologen varit en man som enligt kritiken läste och tolkade kulturen utifrån sin position som man i ett ofta västerländskt samhälle. Det gjorde att etnografen utgick från mannens värld och att antropologen sökte efter motsvarande maktstrukturer som hon hade i sitt eget samhälle. Genusteorier har berikat antropologin genom att genusediskussioner har blivit en självklarhet i de flesta etnografiska arbeten.

Som forskare går vi in i vårt möte med en individ, en kultur eller ett samhälle med våra individuella glasögon. Vi riskerar att tolka och systematisera världen så som vi själva

ser den. För att kunna hantera denna risk talar man inom etnografin om betydelsen av *självreflektion*. Det är något väsentligt inte bara för etnografen utan även för exempelvis historikern och litteraturvetaren. Inom alla hermeneutiska vetenskaper är självreflektionen mer eller mindre betydelsefull.

I mitten av 1980-talet introducerade antropologerna Marcus and Fischer kulturkritiken inom antropologin (Marcus & Fischer 1986). Det vill säga att det inte går att säga något om någon annan utan att samtidigt säga något om dig själv. Etnografin satte minst lika mycket den egna kulturen i perspektiv. Sedan 1980-talet är kulturkritiska diskussioner vanliga inom antropologin.

I boken "Identity and Agency in Cultural Worlds" redogör Dorothy Holland med flera för hur identiteter formas och hanteras i olika kulturer. De hänvisar till Schweder och Bourne som vid en genomgång i en omfattande kors-kulturell litteratur identifierar två ideala eller extrema identitetstyper eller själv; En västerländsk autonom, akontextuell, abstrakt och oberoende identitet och en icke-västerländsk som i högre grad är kontextberoende, konkret och socialt definierad. (Holland et al 1998:21).

Dorothy Holland med flera för en identitets- och kultursyn som utgår från Lev Vygotskij, Michail Bachtin och Pierre Bourdieu. (1998)

Lev Vygotskij var i början av 1900-talet en central figur kring den kulturhistoriska eller sociohistoriska skolan. Hans utgångspunkt var den att det inom varje kultur byggs upp ett symbolsystem som formar människornas kultur och människornas identiteter. För att förstå kulturen och individen behöver forskaren förstå symbolsystemet. Han var särskilt intresserad i hur våra förståelse och relation till symboler förändras över tid.

Michail Bachtin var semiotiker. Han var bland annat intresserad av hur uttryck ges olika betydelser i olika sociala kontexter. Han studerade även hur människor arbetar med associationer och hur dessa utvecklar språk och kultur.

Båda dessa tidiga sovjeter har utvecklat teorier som går att applicera på olika kulturer universellt. Enligt Vygotskij och Bachtin skapar vårt språk och våra symboler förutsättningarna för vad vi kan tänka och hur vår reproduktiva kultur utvecklas. Däremot menar de att subjektet människan påverkar och interagerar i kulturen så att denna utvecklas i en ständig växelverkan. Att göra ögonblicksbilder av kulturen är meningslöst.

Bakhtin and Vygotsky give us means of theorizing history-in-person that allow us to conceive of identities as always forming, but that differs from history-in-person conceived primarily through psychodynamics
(Holland et al 1998:8)

I sociologen Pierre Bourdieus kulturanthropologi finns teorier som på ett övertygande sätt har kunnat argumentera för relationen mellan individ och samhälle. Han utvecklade en teori om fält, klasser, symboliskt och kulturellt kapital. Individer ingår i olika samhällsklasser och i samhället finns det vissa dominerande klasser som sitter på formuleringsrätten – det symboliska kapitalet - till vad som ger makt. Det är den dominerande klassen som skapar de institutionella ramarna för hur exempelvis läroplanen och skolsystemet utformas. På så sätt reproducerar systemet sig själv och makteliten kan behålla makten. För de lägre klasserna är det svårt eller näst intill

omöjligt att flytta till andra högre klasser och om man gör det är det förbundet med stora kostnader. Maktelitens språk kan man inte tillgodogöra sig hur som helst.

Bourdieu redogjorde för större delen av sina teorier på 1960- och 1970-talet. Mot slutet av 1980-talet, och hela 1990-talet skrev Bourdieu flera texter med politiska ambitioner som syftade till att få upp ögonen för hur de förtryckande systemen fungerar. Bland dessa titlar kan nämnas "Om Televisionen; följd av journalistikens herravälde" och "Moteld; texter mot nyliberalismens utbredning" (Bourdieu 1998, 1999).

Bourdieu talar också om hur varje individ verkar i olika fält. Vi skapar våra verkligheter och identiteter i olika fält. Som jag förstår det är dessa fält mer eller mindre individuella. Fält kan likställas med subkulturer, men begreppet subkultur säger samtidigt att det finns en kultur över subkulturen vilket Bourdieu inte skulle hålla med om då fältet är individens kultur. Inom ramen för fältet kan vi kommunicera och förstå andra som ingår i liknande fält med liknade kapital.

I en levnadsteckning är det intressant och högst relevant att försöka skapa sig en bild av vilka fält subjektet ingår i. Då kan det även vara möjligt att skapa sig en bild av hur det symboliska och kulturella kapitalet såg ut i fältet och relatera fältet till samhällsklasser och hur detta förhåller sig till makteliterna.

Our concept of identity is both broader and more particular. We focus on the development of identities and agency specific to practices and activities situated in historically contingent, socially enacted, culturally constructed 'worlds'.
(Holland 1998:7)

individually and collectively, are [we] not just products of our culture, not just respondents to the situation, but also and critically appropriators of cultural artefacts that we and others produce.
(Holland et al 1998:17)

Författarna argumenterar för en teori som utgör ett mellanting mellan kulturalismen och konstruktivismen. De visar med en rad empiriska exempel på hur improvisation är en central del av den mänskliga identiteten. Däremot är möjligheten till improvisation begränsad av kulturen. Samtidigt utvecklas kulturer av just improvisation. Där individernas sociala praktik hela tiden balanserar mot kulturen. Enligt Dorothy Holland med flera räcker varken kulturalismen eller konstruktivismen till för att förklara förutsättningarna för identiteten.

In our view, improvisations, from a cultural base and in response to the subject positions offered in situ, when taken up as a symbol, potential beginnings of an altered subjectivity, an altered identity.
(Holland 1998:18)

One's history-in-person is the sediment from past experiences upon which we improvises, using the cultural resources available, in response to the subject positions afforded in the present. The constraints are overpowering, yet not hermetically sealed. Improvisation can become the basis for a reformed subjectivity.
(Holland et al 1998:18)

Det är konstigt att Dorothy et al aldrig refererar till Ricœur i sin bok. Hans filosofi går hand i hand med deras argumentation, men där Ricœur hänvisar till filosofer och teoretiker hänvisar Dorothy et al huvudsakligen till socialantropologer och sociologer.

Metodologiska implikationer

Antropologen har sin egen psykologiska konstitution med sig. Vilken kultur och subkultur kommer hon ifrån? Den sociokulturella bakgrunden skapar också filter, perspektiv för hur du förstår världen. Ålder spelar in och hur nära man står den som man ska göra levnadsteckningen av. Tänk på de fyra versionerna av Jesu liv som skildras i Matteus, Markus, Johannes och Lukas evangelier. Därför är det betydelsefullt att som levnadstecknare ge en bild av vem man själv är och ens egna motiv.

Sedan publiceringen av Malinowskis dagböcker från hans fältarbete på Trobrianderna har etnologin och antropologin även uppmärksammat svårigheten att förhålla sig vetenskapligt till de hon studerar. I Malinowskis privata dagböcker skriver han bland annat att han ”ser infödingarnas liv som ytterligt ointressant och betydelselöst, något så avlägset från mig som en hunds liv.” (Malinowski 1967:167) Ett helt annat språk än det korrekta och faktaspäckade hans vetenskapliga rapporter innehöll.

Det var något annat han hade beskrivit i sina vetenskapliga rapporter flera decennier tidigare. Det väckte frågan hur man ska förhålla sig till det vetenskapliga arbetet? Går det att skilja på forskaren och privatpersonen?

Det går såklart att skriva en slags text i akademiska avhandlingar och en annan i sina privata dagböcker. Däremot är det inte rimligt att forskaren ena stunden fascinerats över en viss händelse i kulturen för att i nästa raljera över den samma. Forskaren och privatpersonen behöver vara en hel person för att vara trovärdig.

Antropologen Clifford Geertz skriver "to be a convincing 'I-witness', one must, so it seems, be a convincing 'I'. (1988:79). ”Convincing I” översätts rimligtvis med att etnografien skrivs av en person som bottnar i sig själv snarare än att antropologen skulle vara ett ”övertygande jag”. Om man väljer den senare tolkningen kan frågan ställas om vem som är det i så fall? Är det i så fall en vit heterosexuell man i 40-årsåldern med akademisk utbildning och intresse för de Andra? Sannolikt skiljer sig ”convincing I” åt beroende på vilken publik antropologen ska kommunicera med.

Däremot om vi väljer att översätta ”convincing I” med en person som bottnar i sig själv och är tydlig med sin person oavsett om hon är i rollen som forskare eller som privatperson. En person med konvergens i ”tankens princip, ordens princip och handlingarnas princip” för att citera religionsfilosofen Martin Buber (1964:61)

För att skapa en etnografi talar Clifford Geertz om att göra en ”thick description” som en metod för att tolka kulturer. Det innebär att etnografen försöker klarlägga alla komplexa, implicita, irrationella strukturer och funktioner som ger liv åt samhället. I en ”thick description” ingår även ett självreflekterande förhållningssätt till texten och innehållet i denna.

Ehn och Klein talar genom den ungersk-franske etno-psykoanalytikern George Devereux om motöverföring. Det handlar om hur forskaren i fält kan reagera på sina egna observationer som kan väcka ångest. Men för att nå en sannare bild av samhället eller informanten krävs en djupanalys av den egna subjektiviteten. Billy Ehn och Barbro Klein sammanfattar riskerna med:

Om man inte är klar över att ens data är en reaktion på ångest och aggression, så kommer man att tolka dem som upplysningar enbart om de andra, och inte om sig själv. Den studerade kulturen blir en Rorschach-test.
(1994:40)

Det uppenbara problemet med motöverföring och andra där antropologen använder etnocentriska teorier och modeller i sin tolkning av den Andra har utvecklat den kulturkritiska skolan där reflektioner kring den egna personen och relationen till det man studerar lyfts fram.

Den psykoanalytiskt skolade antropologen Vincent Crapanzano som skrev den antropologiska levnadsteckningen ”Tuhami: Portrait of a Moroccan” menar att den självreflekterande forskaren ska lysa igenom texten. Texten behöver vara transparent. Enligt hans sett att behandla det antropologiska porträttet är vi nära den episka biografien med den skillnaden att den antropologiska biografien kallar sig vetenskap.

Inom antropologiska diskussionen kring levnadsteckning hade Crapanzano redan 1980 infört en kritik mot det samhälle han kom ifrån i relation till vad hans informant.

Ethnographic accounts are now critically read for their portrayal of the relationship between anthropologist and subject, and many texts now include explicit sections that problematize these relationships (for early examples see [...] Crapanzano 1980). It is now common for writers to consider critically the perspective that they convey.
(Holland et al 1998:25)

Det är omöjligt att som deltagande observatör eller för den delen som intervjuare att inte påverka de eller den hon studerar eller söker svar från. Både forskaren och informanten påverkar varandra och den färdiga etnografien är således ett resultat av denna gemensamma påverkan. ”Att studera andra är därför i viss mening detsamma som att studera sig själv” säger Billy Ehn och Barbro Klein i boken ”Från erfarenhet till text”.
(1994:10)

3. Att representera det förflutna

Kommande diskussion syftar till att ge en sammanfattande bild av min tolkning av Paul Ricœurs filosofi och hur denna kan användas både för att förstå det biografiska formatet men också för att kunna tolka och hantera inkonsekvens i återgivandet av en historisk händelse och förändrade värdebegrepp.

Jag menar att hela den kommande diskussionen och Ricœurs diskussioner är högst relevanta för andra samhälls- och beteendevetenskaper – inte minst antropologin. Det går att ersätta den historiska kopplingen – den temporala dimensionen – med en rumslig. Hur antropologen förhåller sig till andra kulturer, hur hon tolkar och återberättar det hon tolkat.

Paul Ricœur inledde sina arbeten redan på 1940- och 1950-talen med utgångspunkt i existentiell fenomenologi. Ricœur har utvecklat och argumenterat för en filosofi som kan relateras både till teologi, litteratur, historia och inte minst antropologi.

Ricœurs filosofi är eklektisk och han beskrivs som filosof med koppling till antropologi, historia och semantik. Däremot har jag i hans diskussion med exempel från Platon,

Aristoteles, Augustinus, Freud, Husserl, Sartre med flera fått historiska referenser för hur jag kan betrakta identiteten och dess förändringsprocesser. Det må vara att modellen eller filosofin är allt för flyktig och svårfångad för en vetenskapsman som vill mäta och härleda människan från statistiskt underlag. Men när det handlar om att skapa relevanta och hanterbara reflektioner kring levnadsteckning och historiografi är Paul Ricœur oundgänglig.

Han uppmärksammar den extrema tolkning av Claude Lévi-Strauss strukturalism som gör gällande att det finns en objektiv läsning av myternas och institutionernas innehåll som den *totemiska operatören* kan fungera som tydlig illustration för (Lévi-Strauss 1983). Ricœur menar att teorin inte går att upprätthålla. För människan har alltid velat säga något med sina liv. Kulturen eller om man så vill, strukturen – kontexten – är individuell. Förvisso i växelverkan med en mer övergripande kultur; nationell kultur, subkultur eller fält.

Människans sanna väsen är flyktigt och uppstår i relationen till omgivningen. Med Sartres ord är människan ett ”vara-för-sig”. Hon bestäms av relationen till omvärlden. Det är i dessa möten vi blir vad vi är – människor. Sartre säger att ”varje medvetande är ett medvetande om något” (1936:25f).

just what the micropolitics of the situation was in which the life history was obtained and the ways in which the anthropologist was personally involved in, and even transformed by, the intense one-to-one relationship of telling and listening.
(Behar 1995:149)

Ricœur menar att det inte finns någon mening utan referens, utan hänvisning till fältet. En individs text går inte att förstå om den inte relateras till individen. Men eftersom forskaren inte fullständigt kommer förstå subjektet (den andra) kommer både processen att teckna ett liv och levnadsteckningen i sig vara föremål för tolkning.

Ricœur menar att det inte finns någon sann bild av verkligheten. Det finns bara en representation av verkligheten – han talar om en ställföreträdande verklighet (2005:355).

Dorothy Holland med flera argumenterar för att improvisationen är betydelsefull i människans utveckling i en dialektik mellan kultur och individuella drivkrafter. En diskussion som bland annat utgår från Vygotskij och Bachtin. Individen som beroende av sin kultur mer eller mindre improviserar där kulturen inte räcker till. En improvisation som så småningom (eller omgående) blir en del av den institutionella kulturen.

Ricœur talar som jag förstår det om samma slags improvisation i förhållande till texten. I min tolkning kallar han det den ”levande metaforen” och handlar om hur människan ständigt lägger nya innebörder i metaforer som på så sätt skapar en annan relation till begreppen. Där Dorothy Holland med flera hänvisar till handlandet hänvisar Ricœur till texten vilket kan sägas vara samma sak eller åtminstone en direkt spegling av varandra. (Ricœur 1988:23ff)

Det går bara att få ögonblicksbilder av kulturen och med det sagt blir en biografi eller etnografi samtidigt en historiografi.

”Bakom historien, minnet och glömskan.
Bakom minnet och glömskan, livet.
Men att skriva livet är en annan historia.
Omöjlig att fullborda.”

Så avslutas ”Minne, Historia, Glömska” (2005:612). Att skriva livet är omöjligt att fullborda.

Levnadsteckningen blir en ställföreträdande verklighet både i relation till tiden också rummet. Levnadsteckningen är beroende av den bild informanten ger och vidare hur levnadstecknaren inte bara väljer att tolka och beskriva individen, informanten utan också sammanhanget hon lever i – individens fält. Senare ska etnografen eller biografen också skriva för någon målgrupp. Även här behöver forskaren förståelse för den kultur hon kommunicerar med. Ur det perspektivet handlar biografi inte bara om att söka förstå och tolka. Det handlar lika mycket om att tolka sig själv och de man skriver för.

På så sätt förekommer tolkning på alla nivåer av den historiografiska operationen, till exempel på dokumentationsnivån vid urvalet av källor, på förklaring/förståelsenivån vid valet mellan konkurrerande förklaringsätt och, mer spektakulärt, vid växlingarna av skala. (Ricœur 2005:302)

Med utgångspunkt från en diskussion från Augustinus tre nuformer ger Ricœur en bild hur nuet skapar historien och identiteten eftersom historien finns i personen. Med Augustinus egna ord:

[...] följande tre tider finns – det förflutnas nu, det pågåendes nu och det kommandes nu. Dessa tre finns nämligen i mitt medvetande – någon annanstans ser jag dem inte. I nuet minns vi det som förflutit, i nuet ser vi det som pågår, i nuet är vi nyfikna på det som skall komma.
(Augustinus 1990:280)

Ricœur tycks mena att det inte finns något egentligt nu. Alla nu-tillstånd är förhållanden till vår historia och vår framtid. Vi omskapar vår livsberättelse (historie- och framtidssyn) i varje ögonblick. Vår livshistoria eller det vi kan kalla vår identitet är med Ricœurs historiografiska filosofi flyktig och livsberättelsen står i relation till hur vi förhåller oss till historien och framtiden. Vår livshistoria kan ur detta perspektiv inte bli något annat än en representation av dåtiden i nuet. Den sannaste historien vi kan komma åt och förblir ställföreträdande och beroende av perspektiv, tid och rum.

För att göra livshistorien begripligt behöver levnadstecknaren (historikern) identifiera händelser som dels kan antas beskriva personen på ett rättvisande sätt (notera att rättvisa inte handlar om en skönmålning av personen) och dels händelser som de som ska bilda sig en förståelse utifrån levnadsteckningen kan relatera till. Vad Linde kallar ”What you must know about me to know me” (Linde 1993:20)

Paul Ricœur säger:

Hågkomsterna [är] förlagda till och organiserade på meningens nivå, i arkipelager, kanske åtskilda med av stora djupa vatten, å andra sidan är minnet som sätter oss i stånd att förflytta oss genom och gå tillbaka i tiden, utan att i princip hindrar oss i denna kontinuerliga rörelse. Huvudsakligen är det i berättelsen som hågkomsterna i plural och minnet i singularis, differentiering och kontinuitet, länkas samman.
(Ricœur 2005:138)

Om forskaren lägger till händelser behöver även dessa relateras till de teman och spår som tecknats. När nya sammanhang kommer till kan det äventyra de mönster som forskaren identifierat tidigare. En persons historia om sitt liv kan innehålla åtskilliga inkonsekvenser och motsägelser. En person kan åtminstone inte fysiskt befinna sig på två platser samtidigt. Däremot kan personens upplevelse eller förklaring till vad som hände och vad händelsen betydde skilja sig beroende på en mängd orsaker som handlar om sinnesstämning, var hon befinner sig, för vem hon berättar, syftet med att återberätta händelsen.

Men det handlar inte bara om att lyfta fram händelser, nyckelhändelser eller rites de passages dessa behöver också kunna sättas in i olika sammanhang och sekvensering som skapar ett mönster av mänskligt liv. Och som Linde säger "it is from sequence that causality can be inferred (Linde 1993:8).

Men sekvenseringen färgas både av subjektets sätt att se på sitt liv och sin historia och antropologens sätt att sortera och systematisera biografemet.

Processen att genomföra en levnadsteckning tar tid och genomförs i olika tider och rum. Det händer saker både med subjektet, antropologen och de historier och värdegrunder som levnadsteckningen baserar sig på. En enkel uppdelning kan se ut på följande sätt:

Figure 1

Händelsen inträffar	⇒ tidsvariation, rumsvariation, tolkning ⇒
Händelsen återberättas	⇒ tidsvariation, rumsvariation, tolkning ⇒
Händelsen analyseras	⇒ tidsvariation, rumsvariation, tolkning ⇒
Händelsen publiceras	⇒ tidsvariation, rumsvariation, tolkning ⇒
Publikation läses/införlivas (min kursivering)	⇒ tidsvariation, rumsvariation, tolkning ⇒

Mellan varje steg kan tids- och rumsdimensionen vara olika stor. Vi kan enkelt tänka oss hur en levnadsteckning som upprättas på mycket lång sikt kan påverkas. Där den som återberättar händelsen inte varit med när den inträffade utan baserar sin återberättade version på det hon har hört. Antropologen analyserar materialet vilket görs med utgångspunkt från hennes kulturella och vetenskapliga förstånd (kapital). Vi ser också att det finns en svårighet i att analysera en historisk individ eller kultur med samtida analysmodeller och värdegrunder. Antropologen behöver ha inte bara kulturella samtida kunskaper utan även historiska för att skapa levnadsteckningen.

Undersökningen av det historiska förflutna bara innefattar tre tidliga positioner: den åsyftade händelsens position, positionen hos de händelser som är inskjutna mellan denna och historikerns tidliga position och slutligen momentet för nedteckning av historien – tre data alltså, varav två i förfluten tid och ett i nuet. (Ricœur 2005:435)

Vidare har historikern ett stort arv att förvalta. Många gånger blir den historiska händelsen eller personen beroende av vem som skriver vad, när och hur.

I syfte att bevara räckvidden i termen historieskrivning kallar jag inte den tredje fasen historienedteckningens fas, utan jag talar om den litterära eller skriftliga fasen, då det rör sig om uttryckssättet, och återgivningsfasen, då det rör sig om demonstrationen eller exponeringen av historikerns intention med avseende på

samtliga faser, nämligen återgivningen i nuet av de frånvarande tingen i det förflutna. (Ricœur 2005:184)

Det är måhända en självklarhet men värt att påpeka. Det är hur texten tolkas och införlivas som är det betydelsefulla – inte texten i sig.

It is constituted in its interpretation, its reading [...] of cultural themes [which] are creatively constructed by the actor within a particular configuration of social forces and gender and class contexts.
(Behar 1993:152)

Ricœur ser ett hot för historieskrivningen om historikern skulle betrakta alla händelser som betydelsebärande – det är lätt att förlora perspektivet och sammanhanget blir konturlöst. På samma sätt får historikern inte lyfta blicken allt för långt ifrån då förlorar man känsla för det unika i den händelsen – personen.

Med J. Revels ord, 'läst på alltför nära håll är bilden i en väv inte lätt att tyda'. Det finns en annan metod att sätta för ögonen, som får till effekt att man avlägsnar och i sista hand förvisar. Den storskaliga framställningen, den som skildrar historiska perioder, ger en effekt som fortfarande kallas visuell, nämligen en översiktsbild. Synfältet bestäms då av blickens brännvidd, som man säger om kikare. De stora linjernas historia ger alltså upphov till en problematik som är en omkastning av den föregående. En ny sorts slutenhet hotar, slutenheten hos de stora berättelserna, som ligger nära sagorna och urmyterna. (Ricœur 2005:352f)

Detta har avgörande betydelse för antropologens arbete. Där hon får reflektera inte bara på subjektet och hennes förhållande till subjektet utan även i relation till den publik som kommer att tolka etnografin. Levnadsteckningen skapas av subjektet, åhöraren och uttolkaren tillsammans. En levnadsteckning existerar endast i relationen mellan människor.

Ricœur talar om historiografin oavsett om den ska skildra ett historiskt skeende, samhället eller en person. Men diskussionen går lika bra att applicera på den antropologiska diskursen. Antropologen kan inte välja bort sin roll som historiker. Både antropologen och historikern har ett betydelse- och ansvarsfullt arv att förvalta. Det är antropologens förklaringsmodeller som kommer att ligga till grund för hur hennes kollektiv och publik kommer att uppfatta och relatera till de andra. Jag uppfattar att Ricœur inte gör någon egentlig skillnad på antropologen eller historikern i detta avseende.

Mellan antropologen och subjektet finns flera filter. Det är uppenbart att det finns filter om du skriver en biografi som bygger på tredjehandsuppgifter. Här är det något som ger information om ett subjekt som omfattar både egna och andras filter av subjektet. När man intervjuar en person tolkar man det den säger som man har förstånd till.

Ricœur har också lyft fram vikten av självreflektion och kulturkritik – något som är minst lika viktigt inom historiografin som inom antropologin. Sannolikt har just självreflektion och kulturkritik etablerat sig senare inom historiografin än inom beteendevetenskaperna.

att erinra sig någonting är omedelbart också att erinra sig om sig själv? Inte desto mindre har man insisterat på att ställa frågan "vad?" före frågan "vem?" (Ricœur 2005:39)

Ricœur refererar till flera antropologer i sin skrivning. En av dem är Clifford Geertz som talar om vikten av att bli ”a convincing I” som ger en ”thick description”. Så här skriver Ricœur.

ge hjälp att berätta på ett på en gång begripligt, acceptabelt och ansvarigt sätt. Men ansvaret för förbindelsen faller på varje enskild. Här kommer upplysningens devis: *sapere aude* [våga veta]! Bli myndig! Kan omskrivas till: Våga berätta din egen berättelse!
(2005:146)

4. Förflutenhets närvaro – en diskussion

Avsnittet utgår från det empiriska materialet som dokumenterats i intervjuerna med farmor. Som bakgrundsmaterial finns en sammanfattning av farmors liv appendix. De inspelade intervjuerna finns som kompletterande material.

Diskussionen i kommande två avsnitt baserar sig på i sällskap med Paul Ricœur.

Reflektion kring inkonsekvens i en levnadsberättelse

Det första exemplet utgår från två olika versioner av samma historiska händelse som min farmor återger vid två skilda tillfällen, dels den 21 oktober 1995 och dels den 12 april 2001.

Händelsen handlar om hennes första möte med min farfar en sommarkväll på Väddö norr om Stockholm 1934. Mötet med honom ledde året efter till giftermål och så småningom till att de blev föräldrar till två pojkar i början av 1940-talet.

Äktenskapet blev långt ifrån lyckligt. Enligt farmor, drack farfar mycket. Han hotade henne fysiskt och psykiskt vid flera tillfällen. De hade det ganska besvärligt ekonomiskt där farmor fick ta ett större ansvar med att dra in pengar till familjen. Äktenskapet slutade med att farmor mer eller mindre flyr hemmet 1959. Kyrkoherden i församlingen hade då gett farmor stöd i beslutet och kyrkan hjälpte även till med den första bostaden. Farmor förklarar vid flera tillfällen att mötet med honom på flera sätt blev avgörande för hur hennes liv skulle komma att gestalta sig.

Sommaren 1934 arbetade farmor som kokerska på koloni på Väddö. Hon arbetade där tillsammans med Gullan och en dag hade de pratat om att åka ner till dansbanan. På eftermiddagen och kvällen hade de haft gäster på kolonin och föreståndarinnan hade bett farmor och Gullan om att göra i ordning för gästernas middag.

De två versionerna handlar om vem som driver på att farmor och hennes väninna slutligen väljer att cykla ner till dansbanan där farmor kommer att träffa mannen som hon så småningom gifter sig med.

I den första versionen är det farmor som är drivande i att hon och hennes väninna åker ner till dansbanan den sommarkvällen.

1995-10-21

Det var på på Väddö. Det var väl en danskväll jag träffade honom. Jag vet inte hur det var...

Vi hade haft gäster på kolonin. Vi arbetade sent . Vi var två kamrater. Och vi var...

Jobbade väldigt bra ihop både på fritiden och arbetstiden. Så fick vi för oss att vi skulle absolut att vi skulle cykla ner till dansbanan på kvällen.
 – Nä, sa min kamrat, vi är hemma Britta. Jag tror det [säger Gullan]
 – Nä, jag ska iväg, sa jag, jag ska iväg.
 – Ja, då följer jag med dig. Du får inte åka ensam.
 Så vi följdes åt. Den kvällen träffade jag min man. Det visste jag inte då. Och sen när det var gjort träffade honom så släppte han aldrig taget. Så jag fick aldrig tid att andas mellan tagen. Det gick för fort. Jag förstår att det var det skälet.
 Han bodde där Västernäs där Arne nu håller på med bouppteckning.
 Jag vet inte om ödet har sitt finger med i spelet.

I den andra versionen från 2001 är det väninnan Gullan som är den pådrivande i att de ska åka ner till dansbanan.

2001-04-12

'Inga Britta vi får gäster å vill du vara snäll och göra i ordning ett bord till kvällen så vi har lite grann', sa föreståndarinnan.
 [Gullan sa:] 'Hon ska till dansbanan och det ska jag också.' [...] Vi hade cyklar och så vi cyklade.
 "Och när vi hade kommit halvvägs sa jag 'vad fasen ska vi åt det här hållet att göra nå vi åker hem igen. 'Nä du', sa Gullan, 'har vi kommit så här långt så ska vi till dansbanan.'
 'Usch.' [sa farmor]
 Jag var antagligen väldigt trött, men vi trampa på, och så kom vi ner där
 'Ja, det är ju det jag säger', sa jag, 'vad sjutton skulle vi här nere och göra.'
 Musiken tonade och där stod massa gubbs och här var massa tjejer. 'Usch nå, vi går igen', sa jag.
 'Nä', sa Gullan, 'nu stannar vi i alla fall och dansar ett par danser.'

För en skönlitterär levnadstecknare utgör de två versionerna sannolikt inget problem. Antingen kan hon välja den av versionerna som ger mest intressant historia eller kan inkonsekvensen i sig vara utgångspunkten för författandet. Den andra versionen är mer utförlig och detaljerad och fortsätter med att berätta om vad som hände sen. Versionen från 1995 är kortare och mindre detaljerad. Dessutom är beskrivningarna inte nödvändigtvis avgörande för hur Inga-Britta såg på sig i resten av livet; det vill säga att passagen skulle säga något om hon såg sig som ett offer för andras val eller såsom ansvarig för sina medvetna val. Biografen kan ges olika gestalt beroende på vilken version biografen väljer och vilken vikt hon väljer att lägga vid händelsen.

För min levnadsteckning behöver de olika versionerna inte heller utgöra något egentligt problem. Det spelar kanske mindre roll vem som egentligen var den mest drivande till att de tog sig ner till dansbanan. Inför ett sådant ganska enkelt beslut kan dessutom rollerna växla och både versionerna kan stämma ganska bra överens med hur det egentligen gick till. Beslutet i sig var inte då så livsavgörande och ett enkelt beslut i vardagen kan ligga ganska ytligt i minnet varpå återgivningen bara blir summarisk.

Det är möjligt att farmor egentligen beskriver samma händelse och att hon upplevde händelsen på samma sätt vid båda tillfällena men att hon inte använde samma ordval och betoning när hon återger vad som hände. Det här illustrerar vilka förhållandevis små och subtila faktorer som kan påverka levnadstecknarens eller antropologens tolkning och representation av händelsen.

Mitt sätt att formulera den inledande frågan som ledde till att hon valde att berätta om mötet kan ha varit olika inför de två versionerna.

Men jag valde de två återgivningarna snarast såsom empiriska exempel på en vanlig situation för en historiker eller levnadstecknare – inkonsekvens i återgivningen.

I min biografiska förstudie kan jag ställa en lång rad frågor – frågor som både är direkt kopplade till händelsen och andra frågor som är mer generella.

- Varför väljer farmor att återberätta historien mer än en gång?
- Varför väljer jag passagen?
- Vad har hänt med historien mellan 1995 och 2001?
- Varför ger farmor två versioner? Ger hon två versioner?
- Vad betyder de två versionerna för hur levnadsteckningen blir? Vilka blir konsekvenserna för henne och levnadsteckningen?
- Hur kan antropologen hantera ett faktum där det finns två versioner av vad ett subjekt säger eller har sagt?
- Hur förhåller sig subjektet till självupplevda historiska händelser?
- I vad mån tillrättalägger eller förändrar ett historiskt förlopp för att passa den verklighet vi vill leva med idag?
- Skulle farmor förklara mötet med farfar olika beroende på om händelsen beskrevs 1940, 1960, 1980, eller 2000?
- Hur skulle jag som biograf välja att beskriva mötet vid olika tider?

För Paul Ricœur är inkonsekvens och diskrepans i återgivningen inget märkligt för levnadstecknaren – historiografen, etnografen eller biografen. Historien liksom identiteten skapas i varje ögonblick utifrån hur vi förhåller oss till historien, nutiden och framtiden. Därför kommer vi att se på vad som hände med varierande glasögon. Förklaringarna blir olika. Det är något som ligger i den mänskliga naturen.

Enligt Ricœur är hågkomsterna organiserade i öar och arkipelager med stora vatten emellan. Vägval, kriser, katarsis, förälskelser utgör ofta de så kallade öarna i levnadsteckningar. De utgör nyckelhändelser. När en människa återberättar sin historia väljer hon just att lyfta fram och organisera sin berättelse utifrån hur arkipelagerna ser ut. Öriket förändras över tid.

Vattnet emellan öarna eller transportsträckorna avhandlas ofta ganska snabbt och det beror dels på att de kanske inte uppfattas som så väsentliga eller för att de helt enkelt glömts bort. Även vid en återgivning behöver subjektet göra sitt urval. Vi kan inte hantera all livsinformation.

Farmor väljer säkert att återge händelsen på Vaddö mer än en gång, dels för att hon kanske inte mindes att hon hade berättat den för mig och kanske framförallt att det var en händelse som hon betraktade som viktig.

Detta har såklart bidragit till att även jag uppfattar händelsen som viktig. Jag litar på farmors omdöme. En annan förklaring till varför jag valde händelsen är just inkonsekvensen och bristen på symmetri som jag iakttog vid genomgång av intervjumaterialet. Inkonsekvenser och asymmetri väcker inte sällan forskarens intresse. Så dels uppfattar jag händelsen som väsentlig i historieskrivningen och dels finns det en asymmetri i återgivningen som väcker nyfikenhet. (Ehn & Löfgren 2001:158ff)

Det är värt att påpeka att det inte är säkert att subjektets egen återgivning skulle vara den mest relevanta. Många gånger kan säkert en person utifrån se arkipelager och mönster som det är omöjligt för individen själv att se. På samma sätt som det kan vara betydelsefullt att få hjälp av en terapeut för att bringa klarhet i vissa relationer. Eller vikten av att anlita en extern konsult för att synliggöra psykologiska och sociala mönster i en organisation.

Om farmor ger två versioner kan det finnas åtskilliga förklaringar till varför hon ger två versioner. Farmor har drabbats av cancer mellan de olika versionerna och det är möjligt att canceren i sig kan ge upphov till nedstämdhet och depression som gör att det blir svårare att hantera historien. Det kan också som jag tidigare påpekat bero på mitt sätt att formulera den inledande frågeställningen. Andra förklaringar kan som också påpekats bero på att farmor inte exakt minns vad som hände.

När farmor berättade om händelsen första gången för mig hade den hänt för mer än 60 år sedan. Minnet kan ha fördunklats och eller påverkats. Dels av hur hennes egna hågkomster förändrats till följd av vad som därefter hände men också hur hennes minneskultur har påverkats. Paul Ricœur talar om glömska och hur glömskan kan uppstå inte bara av fysiologiska orsaker utan också hur förändrade sammanhang exempelvis nya kulturella sammanhang kan påverka minnesbilden av historien. Men här har vi en minnesbild som ligger sextio år tillbaka och som förändras inom loppet av sex år.

Här antar jag att hon gav två versioner och när hon ger den första versionen är hon 82 år gammal. Hon kände sig fortfarande förhållandevis stark och i stånd att både skapa och förvalta sina sammanhang. Det var också möjligt för henne att framtiden skulle kunna sätta henne i sammanhang som hade gjort det lättare att förhålla sig till historien.

I versionen 2001 är hon sex år äldre, 88 år. Hon känner sig mer orkeslös och har sedan 1995 drabbats av bröstcancer. Det är inget jag kan utläsa i intervjuaterialet men jag vet från våra möten utanför intervjuerna att hon började se lite mörkare på livet. Hon har under dessa år förlorat ytterligare några jämnåriga vänner och börjar känna sig mer ensam.

Detta kan betyda att hon har svårare att förhålla sig till sina vägval och svårare för att ta fullt ansvar för beslut hon tagit. Vägval som var avgörande för hur hennes livsbana blev.

Som vi sett tidigare formar enligt Paul Ricœur människan sin identitet i nuet (medvetet och omedvetet) och självet ställs i relation till hur hon ser på sin historia och sin framtid. Historieskrivningen blir beroende av hur man ser på sig själv här och nu och i relation till framtiden.

I farmors fall är hennes hopp på väg att försvinna i den senare versionen. Identiteten kan därför endast skapas av nuet i relation till historien. Eftersom den avgörande händelse då hon mötte farfar eventuellt plågar henne behöver hon söka förklaringar och versioner som gör att ansvaret kan förläggas utanför henne själv. En tolkning är att det är en sådan version jag hör i april 2001.

För att kunna hantera historiska tillkortakommanden kan man anta att personen arbetar med en mer aktiv historieskrivning för att kunna hantera den uppkomna situationen till historien.

Att betrakta förhållandet till framtiden som den faktor som, enligt ett unikt implikationssätt, inleder räckan av andra tidsliga bestämningar av den historiska erfarenheten. Med en gång ställs förflutenheten, som den historiografiska operationen isolerar, i dialektisk fas med den framtidighet som ontologin ger en hedersplats.
(2005:435f)

Förr eller senare ställs alla antropologer inför problematiken av motstridiga uppgifter från informanter. Uppgifter som både gör det svårt att hantera och förstå både individen och gruppen eller kulturen. Alla individer, grupper och samhällen präglas av det som antropologen kan uppfatta som inkonsekvenser eller motsägelser. En individ och kultur skapas i antropologens ögon och inga antropologer ser kulturen lika. Antropologerna kommer däremot att kunna komma överens om olika, mer eller mindre gemensamma strukturer, mönster eller typiska identiteter. Dessa kan hon redovisa, men för att etnografien ska bli vetenskaplig bör antropologen även reflektera kring de olikheter, inkonsekvenser eller avvikande mönster hon ser. Vanligtvis har detta konsekvens endast på marginalen men i vissa fall kan det få mer genomgripande konsekvenser.

Utifrån Ricœurs resonemang betraktar vi och skapar vår identitet i relation till hur vi ser på vår historia och vår framtid.

Vår levnadsteckning och den klang vår person och vår livshistoria får beror på var i livet vi befinner oss. Exempelvis kan vi se olika sammanhang och mönster för hur vår barndom blev beroende på var vi är i livet. Vi betraktar barndomen på ett sätt när vi är 20. Ett annat när vi är 50 och kanske ett tredje sätt när vi är 93. Bilden av vår barndom förändras och utvecklas både utifrån vår egen personliga utveckling men också hur värdegrunden förändras. Det är aldrig för sent att skaffa sig en olycklig barndom.

Hade jag som forskare och eventuellt antropolog bara ställt frågan 1995 och inte följt upp frågan sex år senare hade min levnadsteckning formulerats utifrån att farmor var drivande i att de skulle ner till dansbanan den här sommarkvällen. Hade jag sedan lyssnat vidare på henne och de passager i hennes berättelser där hon är drivande i avgörande beslut hade vägt över hade min beskrivning av henne som person – hennes karaktärsdrag – övervägande varit att hon är (var) en beslutsam och självsäker kvinna som har lätt för att driva igenom sin vilja.

Hade däremot den senare versionen varit den enda version jag som antropolog hade haft att tillgå hade min bild av henne, självklart i kombination med en mängd andra händelser i samma riktning, blivit att hon är en person som i högre grad saknar egen vilja och har lätt för att anpassa sig till vad andra vill och inte vill.

I detta avsnitt har jag utifrån inkonsekvens i farmors återgivning av en historisk händelse fört en diskussion med utgångspunkt i Ricœurs filosofi. Att inkonsekvens och diskrepans förekommer är något naturligt hos människan. Ricœurs modell är mångfacetterad för hur individen formar sig själv och sin historia i relation till sin historia och framtid.

Här har jag diskuterat några tänkbara förklaringar men huvudpoängen är inte att söka svar på orsaken till den ena eller andra förklaringen, då får jag söka djupare i materialet och komplettera med analyser från andra teoretiker. Utan snarare att se hur forskaren kan finna ro även inför en historieskrivning med inkonsekvens. Inkonsekvensen är något alla får ta med i beaktandet oavsett om man kallas historiker eller antropolog.

Hur levande metaforer påverkar levnadsteckningen

I farmors berättelser förekommer ord och begrepp som farmor och jag förhåller oss olika till. Det rör sig om begrepp som är centrala för mig och min generation men som farmor och hennes generation inte betonade på samma sätt. Därför förstås de olika.

Ett exempel är hur vi förhåller oss till begreppet lycka. Vi verkade förhålla oss olika till lycka i sammanhanget lycka kopplat till självförverkligande och lycka i relation till personlig utveckling. Sannolikt förhöll farmor och jag oss olika till begreppen till följd av skillnader i tid och rum. I intervjuerna återkommer jag (med en dåres envishet) till om farmor eller hennes familj var lyckliga under perioder. Farmor förstår vad jag frågar efter och kan relatera till begreppen idag men att begreppen då, när hon var liten, inte var lika självklart att tänka på lycka på samma sätt.

När jag talar med Inga-Britta om lycka kopplat till självförverkligande menar hon att det är något ganska nytt. När jag frågar funderar hon några sekunder. Läger huvudet på sned.

Vi tänkte aldrig riktigt så när jag var liten. Vi var tvungna att trivas. Livet var ganska hårt och man fick ställa sig in på att klara vardagen. [...]
Det är klart. Att det fanns inslag av glädje. Jag tyckte exempelvis mycket om att sjunga och fick beröm av fröken Kilman.
(Intervjun 1995-10-21)

Farmor kan inte idag minnas att hennes barndom var särskilt lycklig. Men att detta var ingenting de ordade om då, när hon var liten.

Det är först när jag har blivit äldre och när jag fått perspektiv från barndomen som jag kan se att barndomen inte var speciellt lycklig. Men för oss fanns ingenting annat då. Så då var jag inte olycklig.
(Intervjun 2001-04-12)

Vad farmor säger är att hon inte skulle beskriva sin barndom som olycklig då, när hon var liten. Det är först när hon blivit äldre som hon med dagens begrepp kan säga att barndomen inte var lycklig. Betyder detta att barndomsbiografen ska skrivas utifrån hur farmor såg på sin barndom då eller på 1990-talet?

Oavsett hur farmor egentligen såg på lycka och olycka tjänar beskrivningen som exempel på en vanlig situation inom det antropologiska arbetet, där värdegrunden eller centrala begrepp skiljer sig åt mellan antropologen och hennes informanter. Ett nytt språk kan vara lätt att lära sig. Däremot kommer vi aldrig att veta exakt vad en annan person, oavsett om hon är i samma kultur eller en annan, lägger i betydelsen av ett ord eller begrepp. Metaforens innebörd kopplas till tid och rum.

Vår relation till lycka skiljer sig sannolikt åt vilket reser flera frågor. Detta exempel hämtat från empirin reser en del frågor av mer generell karaktär.

- Vad innebär begreppet lycka?
- Vilka definitioner finns av lycka? Hur kan lyckan se ut?
- Hur har begreppet lycka förändrats över tid?
- Vad säger historikerna om begreppet lycka?
- Kan förändrade värdegrunder förändra hur vi väljer att förklara vår historia?
- Vad betyder det för antropologen och levnadsteckningen om metaforen mellan antropolog och subjekt om begreppen skiljer sig åt – i tid och eller rum?
- Hur kan antropologen hantera metaforen? Hur och när ska den representeras?
- Om farmors barndom kännetecknas av en annan slags lycka än vår. Ska jag skildra hennes barndom som den var då i vår tid och vårt rum eller ska den skildras som den var då?
- Vems verklighet är det jag ska utgå ifrån vid levnadsteckningen – antropologens, subjektets eller publikens?

Nationalencyklopedin definierar lycka med ”känsla av djup glädje och tillfredsställelse betingad av grundläggande förutsättningar i själva livssituationen” (NE). Enligt detta sätt att se på lycka är lyckokänslan universell. Däremot är känslan av lycka olika i skilda tid och rum och för olika individer. Med parallell till Maslows behovshierarki kan lycka ställas i relation till vilken livskvalitet individen har eller upplever. Kraven på vad som kan ge upphov till lycka blir större desto högre upp i Maslows hierarki vi rör oss. Notera att jag endast använder referensen till Maslow för att illustrera hur metaforen kan ges olika innebörd i tid och rum.

Från Abraham Maslows behovshierarki kan vi förstå att för personer som befinner sig långt ner i hierarkin, som saknar mer grundläggande kroppslig tillfredsställelse, kan tillfredställd sexualitet och mättnad ge upphov till lyckokänslor. Däremot rör vi oss uppåt i hierarkins övre nivåer ställer vi större krav på lycka. Då tillhör orgasmen och skrovålet vardagens självklarheter och för att vi ska känna lycka krävs känsla självförverkligande.

Vi kan anta att farmor under 1900-talets första hälft ställde andra krav på lycka än vad hon gjorde under den senare halvan. När hon var liten fick de slita fysiskt för att få mat på bordet. Farmor fick hjälpa till med hushållssysslor långt innan hon fyllt tio år. Hon gick ut i yrkeslivet redan som 14-15 åring. Hon såg hur hennes föräldrar fick slita för att få det att gå ihop. Då på den tiden kunde hon sannolikt känna lyckokänslor av enkla situationer.

Under senare delen av 1900-talet har Sverige nått hierarkins övre skikt. Farmor har varit med på resan. Hon vet åtminstone vad man talar om när man talar om självförverkligande och lyckan som kan relateras till självförverkligandet. Hon förstår att det är viktigt för de yngre.

När hon då, med 1990-talets uppfattning om lycka som kan relateras till självförverkligande, betraktar sin barndoms enkla förhållanden talar hon inte om detta utifrån lyckotermer. Och även om hon innerst inne kan rekapitulera lyckokänslan i vissa barndomsminnen väljer hon att inte använda lyckobegreppet för mig, för jag skulle ju inte kunna relatera till den slags lycka kan farmor ha tänkt.

Exemplet illustrerar Ricœurs diskussioner på ett intressant sätt. Farmor blir i vårt samtal historikern som ska återberätta ett sammanhang och ett tillstånd som jag 1995-2001 sannolikt inte kommer att förstå, åtminstone inte så som de förstod det då. Dessutom kan farmors minne av situationen ha förändrats. Även hon ställer andra krav på lycka i slutet på 1900-talet än vad hon gjorde i början.

Ricœur talar om glömska och hur minnesbilder kan relateras till var individen är idag. Då behöver barndomens lycka eller olycka inte vara något som hon fysiologiskt glömt utan snarare att minnet i relation till historien bleknat.

Problematiken kvarstår inte bara där utan även i nästa led när jag i min egenskap av levnadstecknare ska göra sammanhanget begripligt för min målgrupp. Det skulle vara lätt för mig att skriva att farmor hade en olycklig barndom. Men är det relevant och gör jag hennes rättvisa. Och vems rättvisa är det jag ska ge? Är det farmor som 90-åring eller barnet Inga-Britta? Behöver jag ge rättvisa?

På den sista frågan är svaret ja. Jag behöver ge min representation av hennes barndoms lyckokänsla rättvisa så långt det är möjligt. För att visa på betydelsen kan vi vända på resonemanget. Vad händer om jag inte gör det? Säg att jag hävdar att farmor beskriver sin barndom som olycklig. Om då min levnadsteckning av det historiska kvinnoödet skulle ställas vid sidan om en lång rad av liknade historieskrivningar – där alla antagit nutidens värdegrunder som referens för historiska sammanhang – blir den sammantagna historieskrivningen att flickor till mindre bemedlade familjer i 1910-talets Stockholm var olyckliga. Vilket inte behöver stämma.

Vi kan också tänka oss en omvänd situation där den åldrande individen uppfattar det som var, de kanske enklare förhållandenas lycka, som något eftersträvänt. Den åldrande individen som kanske har arbetat större delen av sitt liv för att få de mest grundläggande behoven tillfredställda upptäcker att yngre individer bara talar utifrån självförverkligande och egoistiska ideal. Den åldrande individen har nu inte möjlighet att förverkliga sig själv på samma sätt som de yngre. Det blir då inte möjligt att uppnå den lyckokänsla som hör samman med självförverkligandet och den åldrande individen kanske längtar tillbaka till det som var.

Augustinus säger:

När man berättar om det förflutna så som det verkligen skedde är det inte själva de händelser som utspelades som man hämtar fram ur minnet – det är ord som fötts ur de intryck som vid händelsen genom sinnen förmedling inpräglades i tanken som ett slags spår. Min barndom, som inte längre är, är ju inte det förflutna, som inte längre är; men när jag erinrar mig den och berättar om den ser jag i nuet det intryck den gjorde – den finns ju alltså i mitt minne.
(Augustinus 1990:279)

Med Ricœur har jag en modell för hur individens metafor kan förändras över tid. Individens grundvärden uppstår i en växelverkan mellan den rådande kulturen och individen själv. Ricœur talar också om den levande metaforen – och hur människan ständigt lägger nya innebörder till metaforen. Metaforen ändrar form. Metaforen för lycka ser olika ut i skilda tid och rum. I mötet med farmor har hennes metaforer transformerats och därför passar det inte att förklara gårdagens metafor med dagens tolkning.

Detta bidrar till levnadsteckningens format där antropologen ständigt måste reflektera kring vilken tid och vilket rum metaforen är skapad. Förutsättningarna för hågkomst, tolkning och återgivning är kontextberoende. Det är inte självklart att det är den historiska eller rumsliga betydelsen av metaforen kopplat till händelsen i tid och rum som antropologen eller historikern ska försöka förmedla. Levnadsteckning, historiografi och etnografi uppstår i betraktarens öga. Allting får ställas i relation.

5. Avslutande kommentarer

I förstudien har jag sammanfattat några av de problem; metodologiska och teoretiska som antropologen och levnadstecknaren ställs inför. Oavsett vems eller vilka porträtt som tecknas förekommer inkonsekvenser, diskrepans, perspektiv- och värdegrundsförskjutningar.

Diskussionen har bland annat utgått från hur identiteten skapas i relation till hur vi ser på vår historia och framtid i nuet. Identiteter skapas i ett samspel mellan det fält vi befinner oss i, det kulturella kapital som omfattar gester, manér, symboler, vårt språk och det tolkningsutrymme som fältet medger i kulturen. Att få med alla dessa parametrar vid en levnadsteckning är omöjligt och även om vi försöker få med åtskilliga riskerar porträttet att bli allt för komplext och svårfångat.

Ricœur talar om den levande metaforen. Jag tolkar det i likhet med hans andra resonemang att metaforen skapas i varje ögonblick. Värdegrunder återges metaforiskt. När någon talar om och refererar till en metafor vars tolkning har förändrats över tid påverkas tolkningen dels av hur subjektet förstår metaforen idag och historiskt. Det påverkas också av hur subjektet eller informanten uppfattar att den som dokumenterar kan förstå metaforen. Ytterligare en tolkning görs av levnadstecknaren när hon ska översätta och så småningom återge metaforen.

Även i ett strikt epistemologiskt perspektiv undrar jag om inte Picasso är den som tydligast och bäst illustrerar hur metoden för en levnadsteckning kan göras.

Vad som är nödvändigt är att tala om en människa som om man målade henne. Ju mera man lägger i sig själv av det, ju mera man förblir sig själv, desto närmare sanningen kommer man. Att försöka bli anonym, av hat eller respekt, är att göra det allra sämsta – att försöka försvinna. Man måste vara närvarande, måste ha mod; endast så kan det bli intressant och frambringa någonting...
(Picasso)

Med Ricœurs diskussion också i förutsättningarna som i sin tur bygger på en lång rad filosofer och teoretikers resonemang, är jag nu redo att ta itu med min levnadsteckning av farmor men frågan är om inte levnadsteckningen kommer att säga mer om mig och min tid än vad den kommer säga om farmor? Men spelar det någon roll?

Källor

Intervjuer med Inga-Britta Andersson (1913-2006):

1995-10-21, 1996-05-12, 2001-04-12, 2001-04-13

Litteratur

- Ambjörnsson, Ringby & Åkerman (red.), (1997). *Att skriva människan*. Carlssons
- Ahndoril, Alexander. (2006) *Regissören – en roman*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag
- Behar, Ruth. (1993) *Translated woman: crossing the border with Esperanza's story*. Boston: Beacon Press
- Bourdieu, Pierre. (1998) Om televisionen; följd av Journalistikens herravälde. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion
- Bourdieu, Pierre. (1999) *Moteld; texter mot nyliberalismens utbredning*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion
- Buber, Martin. (1964) 1960. *Människans väg*. Stockholm: Bonnier
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar. (2001) *Kulturanalyser*. Malmö: Gleerups
- Ehn, Billy & Klein, Barbro. (1994) *Från erfarenhet till text*. Malmö: Gleerups
- Eriksson, Gunnar, 1997. *Att inte skilja på sak och person*. I Ambjörnsson m.fl., *Att skriva människan*, Stockholm: Carlssons
- Evander, Per Gunnar. (2005) *Anmärkingar och saknaden*. Stockholm: Rosenlöfs Bok
- Evander, Per Gunnar. (2005) *In min ungdom speglade jag mig ofta*. Stockholm: Albert Bonniers förlag
- Foucault, Michel. (2002) *Sexualitetens historia. 1: Viljan att veta*. Stockholm: Daidalos
- Freud, Sigmund. (2000) *Totem and Taboo*. PROMETHEUS BOOKS
- Geertz, Clifford, 1988. *I-witnessing I: Geertz, Clifford, Works and lives: the anthropologist as author*, Cambridge: Polity.
- Geertz, Clifford, 1988. *Works and lives: the anthropologist as author*, Cambridge: Polity
- Holland, D. Skinner, D. Lachicotte, W Jr. Cain, C. (1998) *Identity and Agency in Cultural Worlds*. London: Harvard University Press
- Lévi-Strauss, Claude. 1983 (1962). *Det vilda tänkandet*. Lund: Arkiv moderna klassiker.
- Linde, C. (1993) *Life stories: The creation of coherence*. New York: Oxford University Press
- Marcus, George E. och Fischer, Michael M. J. (1986) *Anthropology as Cultural Critique: an experimental moment in the human sciences*. Chicago: The University of Chicago Press
- Ricœur, Paul. (2005) *Minne, Historia, Glömska*. Göteborg: Daidalos
- Ricœur, Paul. (1988) *Från text till handling*. Stockholm/Lund: Symposion Bokförlag
- Sartre, Jean-Paul, 1936. *Egots Trascendens - Skiss till en fenomenologisk beskrivning*. 1991. Göteborg: Bokförlaget Daidalos
- Sartre, Jean-Paul, 1943. *Varat och Intet - i urval*. 1992. Göteborg: Bokförlaget Korpen
- Sartre, Jean-Paul, 1946. *Existentialismen är en humanism*. 1971. Stockholm: Bokförlaget Aldus/Bonnier
- Seierstad, Åsne. (2003) *Bokhandlaren i Kabul*. Stockholm: MånpoCKET

Andra källor

- Svenska Dagbladet 2002-06-25 *En helt egen författarprofil* Carl-Johan Vallgren
- Dagens Nyheter 2005-12-04 Debatt *Vad får man egentligen skriva i en roman?*
- Sveriges Television 2006-03-14 *Babel*

Dagens Nyheter 2006-03-15

Dagens Nyheter 2006-09-15 *Ny roman upprör Ingmar Bergman*

DN 2006-09-15 Ny roman upprör Ingmar Bergman

Lycka

2007-03-21 Källa Nationalencyklopedin

http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=O233173

Appendix

Inga-Britta Anderssons historiska fält

I början av 1900-talet var Sverige ett land med stora skillnader mellan fattiga och rika, mellan män och kvinnor, mellan olika sociala och etniska grupper. Det skulle dröja ända till 1921 innan vissa kvinnor skulle få delta i parlamentariska val. Inga-Britta föddes mitt under en stor utvandring från Sverige till framför allt Nordamerika. Inga-Brittas lillebror Sixten utvandrade själv till Kanada på 1950-talet. Farmor föddes året innan första världskriget bröt ut och på dagen två år efter att Roald Amundsen hade nått Sydpolen. Statsministern hette Hjalmar Hammarskjöld som företrädde den partipolitiskt obundna så kallade "Borggårdsregeringen". Det skulle dröja sju år innan kvinnor fick rösträtt i riksdagsvalet. Det tveklöst vanligaste lönearbetet för kvinnor på den här tiden och ända fram till 1930-talet var arbete i andras hem.

Farmors ursprung har betytt mycket för henne och hon var observant på skillnader mellan människor. Mellan de rika och de fattiga och mellan män och kvinnor. Det skulle gå att göra en framgångsrik levnadsteckning genom att helt och hållet utgå från motsatsbegrepp.

Fattig	Rik
Kvinna	Man
Sjuk	Frisk
Stad	Land
Natur	Kultur
Gammal	Ung
Ordning	Kaos
Vi	Dom

Där hennes värld representeras av kolumnen till vänster och de andras av den högra. Hon talade mycket om skillnaderna. Men jag uppfattade hennes aldrig som bitter eller missgynnsam. Sådana var sakernas tillstånd.

Hennes hem väl inrett och organiserat. Detta märktes inte minst i köket där förresten huvuddelen av våra samtal fördes. I köket fanns all utrustning en husmor kan behöva. Ett skåp för kärl och redskap för bakning. Ett skåp för välinfettade stekjärn och ett annat för grytor. Skafferier var välfyllt och till en övervägande del av basvaror och råvaror. Det fanns få halvfabrikat och nästan inga helfabrikat.

...

Inga-Britta Johansson föddes till en familj som bodde på Blekingegatan på Söder i Stockholm den 14 december 1913.

Pappa Karl-Wilhelm kom från Bogesundslandet, nära Vaxholm. Inga-Brittas farfar hade lämnat familjen av oklara omständigheter strax efter att Karl-Wilhelm föddes 1882. Inga-Brittas farfar lär ha kommit från en "tattarefamilj". Men det har jag inte sökt bekräftelse på och kan lika gärna vara en efterhandskonstruktion av Inga-Brittas föräldrar eftersom farfadern valde att lämna sin familj och det var kanske något bara de "andra" gjorde. Inga-Brittas farmor dog redan vid 40-års ålder 1892 och efterlämnade elva barn. Så Inga-Brittas pappa Karl-Wilhelm fick ta hand om sig själv tidigt.

Inga-Brittas mormor (mamma Marias mamma) hade ”hamnat i olycka” med disponenten på Avesta bryggerier där hade hon arbetat som kokerska i disponentens hem. Inga-Brittas mor föddes alltså som oäkting som det kallades för. När den förmögne Sandberg senare dog skulle arvet delas upp. Men eftersom Inga-Brittas mor Maria var född utom äktenskapet saknade hon arvsrätt. Det här var en historia som Inga-Britta fick höra flera gånger när hon var liten. Mamma Maria berättade också hur mormor hade blivit erbjuden en lägenhet av fabrikören när han fick veta att hon skulle ha barn, men som mormodern hade tackat nej. Det berodde på att mormodern var en stolt kvinna som skulle klara sig själv. Ett karaktärsdrag som farmor kände igen sig i.

I intervjuerna återkommer Inga-Britta vid flera tillfällen till sin mormor. Inga-Britta som så småningom själv utbildade sig till kokerska nämner att en förklaring till hennes yrkesval kan vara att mormor var en förebild. En annan förklaring är att det inte fanns så många karriärvägar för en kvinna på 1930-talet.

Farmor tror att hennes mamma Maria funderade mycket på att hon inte hade fått arva något från sin far. Med tanke på att arvet hade varit betydande hade Marias liv gestaltat sig på ett annat sätt om hon hade fått del av pengarna. Nu fick både hon och hennes man Karl-Wilhelm arbeta hårt för att få det att gå ihop ekonomiskt. Maria hjälpte en familj på Söder att städa. Barnen sattes tidigt på Krubban, dåtidens daghem. Karl-Wilhelm hade arbetat som diversearbetare men etablerade sig på 1910- och 1920-talet som hantverkare och hade arbetat som gipsröare vid bygget av Kungstornen på var sin sida om Kungsgatan.

Samma år Inga-Britta fyllde nio (1922) köpte hennes pappa tomt i Backlura i den nordöstligaste delen av nuvarande Hässelby Villastad.

Inga-Britta återkommer vid flera tillfällen i våra samtal om hur olika hon och hennes bröder behandlades. Det verkar som hon inte tänkt så mycket på hur det var förrän nu, när hon får frågor om det. Hon stannar upp i vårt samtal. Blir eftertänksam och en aning vemodig. Tittar ut genom fönstret, som om hon rör sig tillbaka och ser sin barndoms landskap. Där var det Inga-Britta som skulle såga, hugga och bära in veden, hjälpa till med tvätten, maten, disken och städningen. Som hon minns det behövde pojkar aldrig hjälpa till med hushållssysslor. Inte ens storebror.

Farmor ville gärna läsa vidare men fick bara gå i skolan till sjätte klass. Hennes bröder däremot fick läsa vidare men de ville inte. Lillebror Sixten skulle ta både realen och studenten ”men det trollet hoppade av”.

Sixten flyttade så småningom till Kanada. Farmor tror att han blev elektriker och vad hon känner till så förblev han barnlös. Storebror Folke blev ”kommunalare” och gifte sig med Elsa. ”De fick det bra.” Föräldrarna blev svagare och sålde villan till Folke som bodde där några år med sin hustru Elsa några år och deras son Leif föddes där 1939. De flyttade senare till Skälby.

När farmor träffade farfar och de så småningom gifte sig vände farmors bröder Folke och Sixten henne ryggen. Enligt farmor var hon inte längre tillräckligt ”fin”. Den främsta orsaken var nog att de ogillade farfar Karl Andersson. Varför de ogillade farfar kommer inte fram i intervjuerna men äktenskapet med farfar blev inte som tänkt och han drack mycket sprit. Han kunde också vara lynnig.

I maj 1927 konfirmerades Inga-Britta och strax därefter började hon sitt första arbete som hembiträde. Något år senare började hon arbeta i livsmedelsbutiker. Bland annat i en livsmedelsbutik på Markvardsgatan. Hennes intresse för matlagning hade väckts men hon hade tröttnat på att stå i butik. Hennes föräldrar uppmuntrade henne att gå en utbildning ”Yrkesskolan för kökspersonal vid större anstalt”. Hon började en sexmånaders utbildning 1931 när hon var 17 år gammal.

Senare samma år började hon sin första anställning som storkökspersonal på Mariaskolan på Södermalm. Där var hon de kommande åren. På somrarna arbetade hon på kolonier ute på Vaddö.

Inga-Britta träffade sin man Karl när hon arbetade ute på kolonierna i början av 1930-talet. De gifte sig i Maria Magdalena kyrka på Söder i december 1935. Redan i slutet av 1930-talet fick de sitt första barn som dog under märkliga omständigheter.

Sönerna Alf och Arne föddes 1940 respektive 1942. Redan när äktenskapet var ungt och barnen små visade farfar Karl negativa sidor. Han hade rest på världens alla hav och när de träffades krävde farmor att han skulle gå i land om det skulle bli de två.

Han hade varit en bra yrkesmänniska men drack mycket vilket gjorde att han hade svårt för att behålla arbetena. Inga-Britta fick dra det större lasset och arbetade heltid större delen av sitt yrkesliv.

Farfar hotade farmor Inga-Britta till livet vid flera tillfällen och hon var ofta rädd för honom. Den sociala och psykiska misär han försatte sig i tillsammans med att han tappade alla sina tänder tidigt gjorde att han drack ännu mer. Det blev tillsist en ohållbar situation. Det skulle dröja ända till 1959 till de går skilda vägar. Då var det kyrkoherden i församlingen som hade uppmanat Inga-Britta att skilja sig. Nu gjorde Alf rekryten och Arne hade precis kommit hem från en konfirmationresa i Spanien.

Under större delen av sitt yrkesliv arbetade hon i storkökshushåll på olika skolor i Stockholms innerstad. Hon befordrades till kökschef och blev så småningom även ansvarig för planeringen av maten vid flera av Stockholms innerstadsskolor på 1950-talet. Hon slet ut sig och hade även drabbats av reumatism. Under 1960-talet var hon periodvis sjukskriven från sitt arbete då hennes armar hade tagit skada. En kortare tid i mitten av 1960-talet arbetade hon som telefonist på Arbetslöshetsnämnden för att belastningen skulle bli mindre.

Hennes intresse för matlagning har bland annat kommit från hennes mormor som hon i mångt och mycket hållit som förebild. Att hon skulle arbeta, även när barnen var små, var självvalt och berodde sannlikt också på hennes arv. Både henne mormor och farmor hade fått klara sig utan närvarande män och sannolikt har detta bidragit till att förvalta en bild av att en kvinna måste kunna reda sig själv och förr eller senare så får man klara sig själv.

I början av 1960-talet började hon umgås mer och mer med Herbert, en god vän från att hon varit fackligt ombud. Herbert hade lämnat sin fru och blev så småningom sambo med farmor Inga-Britta. Inga-Britta hade flyttat till Bagarmossen och fick sina första barnbarn 1969. Hon fick ytterligare tre barnbarn.

Hon bodde i lägenheten på Bergsrådsvägen 82 i Bagarmossen fram till 2003 när hon fick flytta in till vårdhem. Hon dog på Hemmet för Gamla i Kärrtorp i augusti 2006.

Farmor har vid flera tillfällen beskrivit livet efter 50 som den lyckligaste i hennes liv trots att hon från och till plågades av reumatism, sockersjuka och så småningom cancer.

Joakim Lind
Kölnagatan 14, 3tr
120 64 Stockholm
Mobil: 0709-286973
joakimlind@yahoo.com